

Древней религией славян и тюрков, их мировосприятием было язычество. Оно охватывало всю сферу духовной и материальной культуры. Ментальность древних людей была проникнута убежденностью в постоянном присутствии и участии сверхъестественной силы в жизни человека. Мифологическое восприятие животного, его «очеловечивание» наглядно демонстрирует неразрывную связь тюркской и славянской «зоологической» лексики с этнокультурным контекстом.

1. Ғабитханұлы Қ. Қазақ мифологиясының тілдегі көрінісі. – Алматы: Арыс. – 2006 г.

2. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Эллис Лак. – 1995 г.

Мақалада мифологияның қазақ және орыс тілдеріндегі көрінісі жануарлар атауының материалында қарастырылған.

In article mythology reflexion in the Kazakh and Russian languages on a material of names of animals is considered.

М. Сатыбалдинова

АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ИНТОНАЦИЯСЫНДАҒЫ ТИЯНАҚТАЛУ ЖӘНЕ СҰРАУЛЫҚ БЕЛГІЛЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ

Интонация амалдары ежелгі Грекия сөз майталмандарымен, кейіннен Римде аудитория және халық алдында сөз айтуда психологиялық тұрғыда әсер етуді күшейту мақсатында кеңінен қолданылды. Интонациялық құбылыстарға қызығушылар саны кейіннен де қатарын азайтқан емес, мысалы орта ғасырлар заманы және қайта өрлеу заманы. XVI-XVII ғғ. Франция риториктері мәннер, интонация, мимика сияқты фонетикалық, бейвербалды құралдар арқылы сөйлемдер құрастыру әдістемесін сипаттайды. Алайда аталмыш сипаттаманы лингвистикалық деп атауға қиынға соғады. Интонация ұзақ уақыт бойы тыңдаушыларға эмоционалды-эстетикалық әсер ету құралы ретінде қарастырылды.

Ағылшын тілінің интонациясын сипаттау теориясын әдетте бір-бірімен грамматикалық байланысты топ сөздеріндегі тонның толық қозғалысын білдіретін «контурлы» теория деп атайды. (Дж. О' Коннордың және Дж. Арнольдтің анықтамасы – “Intonation of Colloquial English”, 1968). Ағылшын салт-дәстүрінде интонация ең әуелі айтушының жағдайға қатынасын білдіреді. Фонологтардың тұжырымдауы бойынша, осы қатынасқа байланысты сәйкесінше контур жүзеге асырылады. Интонационды контурдың құрылымында 4 бөлім айқындалады. Олар: шкала алды немесе такт алды, шкала (такт), ядро (интонациялық орталық) және ядродан кейінгі бөлік. Шкаланың қызметіне үлкен назар аударылады. Шкалалардың түрлі типтері түрлі ядролық тондармен біріге отырып, жеткізілетін жалпы мағына контурымен сөйлеуші қатынасының байланысын көрсетеді. Мінеки, ағылшын интонация теориясының ерекшелігі, басқа еуро-

палық тілдерге арналған интонация сипаттамаларынан айырмашылығы осында жатыр.

XX ғасырдың 20 жылдары алғаш рет ағылшын тілінің интонациясына толық талдау беріледі. Осы уақытта ағылшын тілінің фонетикасы бойынша Д. Джоунзтың “An Outline of English Phonetics” атты әдістемелік құрал жарыққа шығады. Д. Джоунз интонация ұғымын сөйлеудегі тондардың жоғары ара-қатынасы деп түсінеді. Ғалымның тұжырымдауы бойынша, ойдың тиянақталуын немесе тиянақталмауын білдіру интонацияның функциясы болып табылады. Ойдың аяқталуы төменге қарай бағытталған интонация білдірсе, ойдың тиянақталмауы аяқталмаған мағыналық топтарда (Sense Groups) жоғары қарай бағытталған интонация білдіреді. Д. Джоунз бойынша мағыналық топ бірнеше бірімен-бірі грамматикалық тұрғыда байланысты сөздерден тұрады.

Ағылшын тілінің интонологиясының дамуындағы келесі қадам Х. Пальмердің интонациялық құбылыстарды классификациялауы (1939). Ол алғаш рет сөйленіс интонациясын келесідей жіктейді: бастапқы (head-шкала), ядро (nucleus), соңы (tail) және 4 тон типтерін ажыратады (Tone Groups), олар бірінен-бірі пішіні мен функциясы бойынша ажыратылады:

1. Falling Tone
2. Fall-Rise
3. High Rise
4. Low Rise

Сөйленістің бастапқы бөлігі (шкала) бірден 3 тонға: төмен, жоғарғы және көтерілу тондарына ие болу мүмкін. Шкаланың тон сипаттамасы сөйленістің қосымша эмоционалды

реңктерін береді. Ал соңғы бөлігінің әуені ядроның тон бағытын жалғастырады.

Сонымен қатар, Х. Пальмердің пайымдауы бойынша, тон топтарының кезектелуі коммуникативтік функцияны білдіруге қатысты. Мысалы, келесідей кезек Fall+Fall-Rise Х. Пальмер бойынша сыпайы қарсылықты білдіреді.

Сонымен, Х. Пальмер интонацияның формалды және функционалды аспектілерін байланыстырды десек қателеспейміз.

Х. Пальмердің интонация жүйесі Р. Кингдонның “The Groundwork of English intonation” (1958) еңбегінде жалғасын табады. Р. Кингдон интонация тондарының күрделі классификациясын ұсынады (5 жай және 3 құрмалас) олардың функциялары, 3 тон деңгейлері және тондарды, екпінді белгілейтін жетілдірілген графикалық модельді ұсынады. Аталмыш модель бойынша екпін белгілері бірден тон қозғалысының бағытын білдірді, жоғарылық деңгей жолдың төменгі немесе жоғарғы бөлігінде орналасқан.

Тиянақталу мағынасы бірінші интонация типіне тән - Falling Tone. Бұл типтің негізгі белгілері болып фразаның басталуында максималды жоғары деңгей және ақырындап екпінді буындарда төмендеуі мен соңғы деңгейлік буында кенеттен ең соңғы нүктесіне дейін түсуі болып табылады.

Сұраулылық екінші интонация типіне тән – Rising Tone. Falling Tone сияқты осы типтің негізгі белгілері болып бірінші екпінді буында жоғары тон орын алса, кейін ақырындап екпінді буындарда максималды ең төменгі көрсеткішіне түседі. Алайды аяқталуына таман фразаның бірінші екпінді буынының тон деңгейінен аспайтын баяу көтерілуі байқалады (соңғы екпінді буында немесе екпінсіз буындарда).

Контурлы теорияда ағылшын тілінің интонациясы бойынша өңделген оқу құралдарының ішінде аса оңтайлысы болып Дж. О’ Коннордың және Дж. Арнольдтің “Intonation of Colloquial English” (1968) атты еңбегі. Интонация контурының құрылымында өткен еңбектерде де атап өтілгендей 4 бөлік айқындалады. Олар: шкала алды, шкала, ядро және ядродан кейінгі бөлік. Дж. О’ Коннордың және Дж. Арнольдтің жүйесін басқа жұмыстармен салыстырғанда ерекшелігі бұл диапазон бойынша дифференциация. Барлығы авторлар ядролық тондардың 7 типін бөліп көрсетеді. Сонымен қатар, олар эмфаза ұғымын енгізіп, соған байланысты шкалаларды эмфатикалық (3) және эмфатикалық емес (4) деп бөледі. Шкала өздігінен терминалды (ядролы) тон қатысуынсыз мүмкін емес.

Еңбекте ядролық тондардың негізгі типтерімен ең жиі кездесетін шкала тіркестерінің кестесі келтірілген. Бұл кесте контурдың айтылуға тиісті мағына және сөйлеуші қатынасымен байланысты көрсетеді. Дж. О’ Коннордың және Дж. Арнольдтің контурдың 10 типін анықтайды, олар өз кезегінде сөйленістердің коммуникативтік типі бойынша бөлінеді.

Дж. О’ Коннордың және Дж. Арнольдтің жүйесі ағылшын тілінің интонациясы бойынша әдістемелік құралдардың негізі болып қаланды. Дж. О’ Коннордың және Дж. Арнольдтің жүйесінде интонация контурының және сөйленістердің коммуникативтік типтері арасында байланыс нақтыланған.

Қысқа хабарлы сөйлемдер (Statements) әдетте орташа немесе төмен түсу, ал күрделі сөйлемдер алдын ала көтерілу шкаласымен қолданылады. Бұл жағдайда сөйленістің тиянақтылығы, салмақтылығы, анық сипаттары көрініс табады. Эмфатикалық сөйлеуде шкаланың осы типі әдетте жоғарыдан төмен түсуімен тіркеседі, соған байланысты айтылған мәлімет қобалжулы реңкке түрленеді.

Жалпы сұрақтар төмен қарай бағытталған шкаламен айтылады, тек интонация орталығында жоғарылайды. Бұл жағдайда сөйлеуші өз сұрағына жауап алу үшін шынайы қызғушылығын көрсетеді. Алайда жалпы сұрақ ядро дауыстың төмендеуімен айтылуы мүмкін, сол кезде сұраулылық жойылып сұрақ қайсарлы ұсыныс мен мәлімдеу болып естіледі.

Ағылшын тілінде тиянақтылықты білдіргенде ақырын және толық төмендеуі байқалса (Low Fall), орыс тілінде жылдам және ең соңғы деңгейіне жетпейтін төмендеу байқалады. Сонымен, келесідей мәселе әлі де зерттеуді қажет етеді:

- ағылшын фразасындағы интонация тиянақтылық мен сұраулық дифференциалды белгілерінің шоғырландыру мәселесі және олардың жетекші параметрлерінің сипаттамасы;

- ағылшын тілін иеленушінің коммуникативтік жоспарына байланысты зерттелетін белгілердің өзгеріс параметрлер сипаттамасының бір интонация компонентінен екіншісіне өзгеруі;

- диапазон шекарасын және регистр корреляциялау сипаттамасы.

1. Jones D. Intonation curves. Leipzig-Berlin, 1909.
2. Halliday M. Intonation and Grammar in British English. Paris, the Hague, 1967.
3. Schubiger M. English Intonation, its forms and function. Tubingen, 1958.
4. Сухарева Е.Е. Дифференциальные признаки завершенности и вопросительности в интонационной системе английского языка. дисс.к.ф.н.-Воронеж, 2003.-178 с.

5. Базарбаева З.М. Қазақ тілінің интонациялық жүйесі. дисс.д.ф.н.-Алматы, 1997.-336 б.

6. Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Гордина М.В. Основы общей фонетики. Санкт-Петербург, 2000.-160 с.

7. Светозарова Н.Д. Интонационная система русского языка. Ленинград: издательство Ленинградского университета, 1982.-173 с.

8. Аманбаева А.Ж. Интонациялық бірліктердің прагмалингвистикалық сипаты (эксперименттік-фонетикалық зерттеу): Филог. ғыл. ...канд.дисс.-Алматы, 2006. -118 б.

* * *

В данной статье рассматривается теория описания признаков завершенности и вопросительности в интонационной системе английского языка. В работе анализируются основные теоритические источники, касающихся теории интонации английского языка.

* * *

This article is devoted to the theory of English language intonation and its definition features. Also this article deals with the main theoretical recourses which related to the theory of English language intonation.

А. А. Султангубиева

ЖҮРЕК КОНЦЕПТІНДЕГІ «АДАМ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ КӨРІНІСТЕРІ» (қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің материалдары бойынша)

Жүрек адам өміріндегі физикалық және рухани өмір сүрудің негізгі көзі болып табылады. Қазақ ұлттық энциклопедиясында *жүрекке* былай түсініктеме берген: *Жүрек* – адам мен жануарлардың қан айналу жүйесінің орталық органы; қанды артерия жүйесіне айдайды және оның веналарға қайтып оралуын қамтамасыз етеді. Омыртқасыз жануарлардың кейбір түрлерінде (буылтық құрттарда, моллюскілерде, буынаяқтыларда) *жүрек* арқа жағында орналасқан, бір қарынша және бірнеше жүрекшелерден тұрады. Барлық омыртқалы жануарларда және адамда *жүрек* дененің кеуде қуысында орналасқан. Дөңгелекауыздыларда, балықтарда *жүрек* екі камералы – бір *жүрекше*, бір қарыншадан тұрады. *Жүрекшенің* қабырғасы жұқалау, ал қарыншанікі – біршама қалыңдау келеді. Балықтар жүрекшесінің маңында вена қолтығы, ал қарыншасының жанында артерия конусы (шеміршекті балықтарда), ал сүйекті балықтарда қолқа жуашығы болады. Дөңгелекауыздылардың, балықтардың жүрегі арқылы вена қаны ағып өтеді, олардың қан айналымы бір шеңберден ғана тұрады. Қосмекенділердің құрлықта тіршілік етуіне сәйкес *жүрек* үш камералы (екі жүрекше, бір қарынша), әрі қосымша кіші қан айналым шеңбері (немесе өкпелік шеңбер) пайда болған. Бауырымен жорғалаушылардың да *жүрегі* үш камералы, бірақ қарыншасы жартылай жұқа перде арқылы екіге бөлінгендіктен қарыншада қан онша араласпайды. Тек *қолтырауында* жүрек толық төрт камераға (екі жүрекше, екі қарынша) бөлінген. Құстар мен сүтқоректілердің жүрегі төрт камералы (екі жүрекше және екі қарынша). *Жүрек*, негізінен, ұшына қарай қалың бұлшық ет арқылы екі бөлімге бөлінген

және әрбір бөлімдегі камералар өзара бір-бірімен ғана байланысады. Олардың *жүрегінің* оң жақ бөлімінен тек вена қаны ағып өтетіндіктен венозды бөлім, ал сол жақ жартысынан тек артерия қаны ағатындықтан артериялы бөлім деп аталады. Сүтқоректілердің ұрығының дамуы кезінде оң жүрекше мен сол *жүрекшенің* арасы сопақша тесік (боталлов өзегі) арқылы байланысып тұрады, кейін ұрпақ дүниеге келген соң ол бітеліп қалады. Адамның *жүрегі*, негізінен, кеуде қуысының сол жағын ала орналасады, оның үштен екі бөлігі кеуде қуысының сол жағында, ал үштен бір бөлігі кеуде қуысының оң жағында орналасады. Өте сирек жағдайда *жүректің* ауытқып орналасуы да кездеседі. Адам жүрегінің пішіні конусқа ұқсас, оның оң жақ жалпақтау келген бөлігі – негізі, ал сол жақтағы сүйір бөлігі ұшы деп аталады. *Жүректің* ұшы сол жақтағы бес жұп қабырғаның шеміршекті шетіне сәйкес келеді. *Жүректің* сыртындағы дәнекер ұлпадан тұратын қабын – үлпершек (перикард) деп атайды. *Жүрек* үлпершектің ішінде бос жатқандықтан, еркін жиырылып босансиды. Сыртындағы көлденең сайшалар жүрекшелер мен қарыншалардың арасын бөліп тұрады. *Жүрекшелер жүректің* негізі жағында, қарыншалар ұшы жағында орналасады. *Жүрекшелердің* сыртында қосымша құлақшалары болады кейде оларды саңырауқұлақ деп атайды. *Жүрек* үш қабаттан тұрады. Сыртқы жұқа қабаты – эпикард, ортаңғы қалың бұлшық етті қабаты – миокард, ал камераларды астарлап жатқан жұқа қабаты – эндокард деп аталады. Миокард қабатындағы бұлшық ет талшықтары *жүрекшелердің* сыртында екі түрлі бағытта орналасқан. Сыртқы қабатындағы бұлшық ет